

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

Buyuk shoir va mutafakkir tavalludining
581 yilligiga bag'ishlangan xalqaro
ilmiy-nazariy anjuman
materiallari

2022-yil, 5-fevral

«ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY»

The Materials of the International
Scientific-Theoretical Conference on the Theme

2022 year 5 february

UO‘K: 821.161.1=512.133

KBK: 83.3 (5O‘)

A 51

Mas’ul muharrir:

Shuhrat Sirojiddinov,
filologiya fanlari doktori, professor

Tahrir hay’ati

Shuhrat Sirojiddinov (O‘zbekiston), Sirojiddin Sayyid (O‘zbekiston), Ramiz Asker (Ozarbayjon), Muslihiddin Muhiddinov (O‘zbekiston), Ibrohim Haqqulov (O‘zbekiston), Almaz Ulviy (Ozarbayjon), Nurboy Jabborov (O‘zbekiston), Olimjon Davlatov (O‘zbekiston), Badriddin Maqsudov (Tojikiston), Tanju Seyhan (Turkiya), Aftondil Erkinov (O‘zbekiston), Karomat Mullaxo‘jayeva (O‘zbekiston), Mark Toutant (Fransiya), Dilnavoz Yusupova (O‘zbekiston), Abdulloh Ro‘yin (Afg‘oniston).

Ushbu to‘plamda “Alisher Navoiy va XXI” asr mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjumaniga yuborilgan ilmiy maqolalar jamlangan. To‘plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o‘rni va bugungi ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog‘liq holda matnshunoslik masalalari, tilshunoslik muammolari haqida so‘z yuritiladi. O‘zbek navoiyshunosligining bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistr va bakalavr talabalar hamda keng o‘quvchilar ommasiga mo‘ljallangan.

Mualliflar qarashlari va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

ALISHER NAVOIY XORIJLIK OLIMLAR NIGOHIDA

(Turkiyalik olim professor doktor Funda Toprakning
“Tasavvufiy va adabiy tomonlari bilan Alisher Navoiy” tadqiqoti haqida)

Abdumurod TILAVOV

*ToshDO‘TAU
(O‘zbekiston)*

Annotasiya

Alisher Navoiy ijodi haqida xorijlik olimlarning tadqiqotlari, tahlillari shoirning ma'naviy merosi haqidagi ma'lumotlarimizni, tasavvurlarimizni yanada boyitadi. Mazkur maqolada turkiyalik olim Funda Toprakning “Tasavvufiy va adabiy tomonlari bilan Alisher Navoiy” nomli monografiyasining mazmun-mundariyasi, navoiyshunoslikdagi ahamiyati haqida ma'lumot beriladi.

***Kalit so‘zlar:** Alisher Navoiy, navoiyshunoslik, Funda Toprak, tasavvufiy timsollar, dunyo, fano, hayvonlar obrazi.*

Annotation

The research and analysis of Alisher Navoi's work by foreign scholars further enriches our knowledge and imagination about the poet's spiritual heritage. This article provides information on the content of the monograph of Turkish scholar Funda Toprak "Alisher Navoi with its mystical and literary aspects" and its importance in Navoi studies.

***Key words:** Alisher Navoi, Navoi studies, Funda Toprak, mystical symbols, world, fano, image of animals.*

“Uning (Alisher Navoiyning. A.T) misralarida haqiqatning, ilmning va ishqning talqini bilan tanishgach, go‘yo toza (yangi) ruh va sevgi ila tirilamiz. U boqqan derazadan dunyoga boqqach olchoqko‘ngillikning (kamtarlik, kamsuqumlikning) fayz-barakotini ko‘ramiz” (Toprak, 2021:5). Yuqoridagi iqtibos turkiyalik olim, professor, doktor Funda Toprakning 2021-yil “AKCHAG” nashriyotida nashr etilgan “Tasavvufiy va adabiy tomonlari bilan Alisher Navoiy” (Tasavvufi ve Edebi Yönleriyle Ali Şîr Nevâî) kitobining muqaddimasidan. Avvalo shuni ta’kidlash joizki, tadqiqot muallifi bu ishini Hazrat Navoiy ijodi va shaxsiyatiga samimiy ehtirom va olchoqko‘ngillik (kamtarlik, kamsuqumlik) bilan yozgan.

“Bo‘lur fayzi tavozula

Daraxti past bor-ovar.

Qomushdur mevadan mahrum

Sarvi sarfiroz o‘lmak”

Ya’ni, kichik, qisqa bo‘yli bir daraxt kamtarinlik, kamsuqumlik barakoti ila meva bergay. Vaholanki, boshining yuqorilarda bo‘lishi (manmanlik, kibr-u havo) sarvni mevadan mahrum qildi. (Toprak, 2021:5) baytining ma’rifiy mazmun-mohiyati kitobni bezab turibdi, muallif ana shu tamoyil asosida Hazrat Navoiy muxlislariga “meva” taqdim etmoqni qasd etgan.

Tadqiqotchi vaqtdan unumli foydalanishni ko‘zda tutib, Alisher Navoiy hayoti va ijodi haqidagi kirish va umumiy ma’lumotlarni keltirmay asosiy maqsadga o‘tadi.

Ma'lumki, Hazrat Alisher Navoiy ijodi batamom hikmat bilan yo'g'rilgan ma'rifat darsxonasidir. Hikmatdan mosuvo ijodning umri uzoq emas. Hikmatga berilgan ta'riflarda uning inson hayotidagi o'rni, ahamiyati yaqqol ko'rinadi.

Ibn Murdavayh ibn Abbos roziyallohu anhumodan naql qiladi:

“Hikmat aql, fahm va topqirlikdir”.

Rog'ib aytadi: “Hikmat ilm va amalda haqiqatni topishdir”

Abu Hayyon aytadi: “Hikmat odamlar va'z oladigan, o'zlariga tanbeh oladigan va bir-birlariga aytib yuradigan mantiqdir” (Ahmad Anvar, 2019:4)

Hadisi sharifda “Hikmat mo'minning yo'qotgan narsasidir; uni topgan joyida oladi” (Termiziy, 2019: 312) deya marhamat qilingani bejiz emas. Fikri o'jizimizcha, Hazrat Navoiy ijodi insonning “yo'qotgan narsa”sini topishida yordam beradigan “topilma” dargohidir. Shuning uchun bo'lsa kerak, olimi Funda Toprak tadqiqotining ilk bo'limini “Alisher Navoiyda hikmat” (Ali Şîr Nevâyî'de Hikmet) deb nomlaydi va kitobining ta'lif sababi, maqsadini muxtasar tarzda quyidagicha bayon etadi:

“Bu chalishmada (tadqiqotda) Alisher Navoiy asarlaridagi hikmatomuz she'rlar mavzulariga ko'ra tasnif etilib, tahlilga tortiladi. Baytlarining ko'pchiligida tasavvufiy anglam (ma'no) oldinga chiqadi.

Navoiy oz sonli baytida “so'fiy” so'zini ishlatadi. Undagi ishq jismoniy emas, majoziy ishqdir, Alloh ishqidir. She'rlaridagi o'ziga xos uslub deyishimiz mumkin bo'lgan jihat – g'azallarning bir ishq(iy) g'azal, bir go'zalga yozilgan kabi boshlanib, so'nggi baytlarda Alloh ishq va hikmat tuyg'ularining talqin etilishidir...” (Toprak 2021:17)

Kitob muallifi har bir fikrini, xulosalarini Alisher Navoiy ijodidan keltirgan iqtiboslar bilan dalillaydi. Turkiyalik yosh kitobxonlarning tushunishlari oson bo'lishi maqsadida baytlarning hozirgi zamon turk tilidagi sodda nasriy bayonini ham keltiradi. “Navodir ush-shabob”dagi quyidagi misol Alisher Navoiyning hikmatga bergan o'ziga xos ta'rifidir:

Hikmat ahli shohni daryoga tashbeh ettilar

Kim, ham andin ko'p ziyonlar elga, ham ko'p sud erur.

Gah topar g'avvos bir soatda yuz bir-u samiyn,

Gah nahang og'zida yuz hasrat bila nobud erur.

(Hikmat sohiblari shohni, undan ham ko'p foydalar, ham katta zararlar kelgani uchun dengizga mengzatdilar. Ba'zan g'avvos bir soatda dengizdan kattagina inju topar, ba'zan esa, timsohning og'zida qiynalib, yo'q bo'lur).

“Navoiy asarlari lug'ati”da “nahang” so'ziga ikki ma'no berilgan: 1.Timson; 2.Katta yirtqich baliq (akula) [Shamsiyev, Ibrohimov, 1972; 458]

Guvohi bo'lganingizdek, Funda Toprak “nahang”ning birinchi ma'nosini olishni, shunigdek, “daryo”ni “dengiz” deb atashni maqsadga muvofiq deb topgan.

Tadqiqotning katta bo'limi “Navoiy nazdidagi komil inson kim?” savolining tadrijiy tarzidagi mukammal javobiga va inson kamolotiga to'siq bo'luvchi xususlarga ajratilgan. Tadqiqotchi tanlagan sarlavhalar ham fikrimizni

tasdiqlaydi: “Ijodiy va salbiy jihatlari bilan Inson”, “Tavakkul”, “Sabr va shukr”, “Kamtarlik va kibr”, “Tavba va pushaymonlik”, “Saxiylik va baxillik”, “Adolat va zulm”, “Ikkiyuzlamachilik”, “Vafo va vafosizlik”...

“Alisher Navoiyda ilohiy ishq” nomli bo‘limda shoirning mavzuga doir badiiy talqin uslubi va mahorati misollar asosida yoritilgan.

Kitobda bizning alohida diqqatimizni tortgan bo‘limlardan biri “Navoiyda o‘xshatish va metaforalar bilan hayvonlar” bo‘limi bo‘ldi. Tadqiqotning ushbu bo‘limida Funda Toprak Alisher Navoiy ijodida majoziy obraz tarzda ishtirok etgan 65 hayvonning funksiyalari, badiiy talqini borasida qimmatli ilmiy xulosalarini yozadi. Turkiylar hayotida otning ahamiyati, Devon (Klassik) she‘riyatda bu hayvon bilan bog‘liq she‘rlar bir turning ham nomini olgani, “rahshiyya” nomi berilgan bu adabiy turning eng go‘zal namunalari turk mumtoz adabiyoti vakillari – Naf‘iy, Ahmad Posho, Azimzoda Holatiy, Shayx G‘olib kabi shoirlarda uchrashi haqidagi ma‘lumotlarni keltirgan olim Funda Toprak, Hazrat Navoiyning “Navodir ush shabob” devonidagi “Ot” radifli g‘azalini to‘la tahlil qilib beradi.

G‘azalning matlasi va maqtasi quyidagicha:

Chobukiy kim qatl uchun surdu yana maydonga ot,

Odamiy qolmas tirik solg‘on zamon javlonga ot...

Ko‘s uni tuttu Navoiydek ofoqni,

Go‘yiyo kim sayr etarga chektilar sultonga ot.

Kitobdagi “Naqshbandiylik va Navoiy”, “Navoiyda menlik va nafs tushunchasi”, “Navoiyda dunyo va zamon”, “Navoiyda fano-baqo va faqr tushunchalari”, “Alisher Navoiyda antik yunon faylasuflari”, “Alisher Navoiyda murojaa baytlar” kabi bo‘limlar tahlilning teranligi va ravonligi bilan yaxshi taassurot qoldiradi.

Ushbu tadqiqotning o‘zbek tiliga tarjima etilishi foydadan xoli bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Navoiy asarlari lug‘ati. Nashrga tayyorlovchilar: P.Shamsiyev, S. Ibrohimov. – Toshkent, 1972. – 784 b.
2. Toprak Funda. Tasavvufiy va adabiy tomondan Alisher Navoiy. Akchag‘ yayinlari. – Anqara, 2021.-396 b.
3. Ahmad Anvar. Saodatga yetaklovchi hikmatlar. – Toshkent: “Sano-standart”, 2019. -320 b.
4. Sunani Termiziy. 3-kitob. Toshkent: “Hilol-Nashr”, 2019.

mavqei	
Tozagul MATYOQUBOVA. Nafis tuyg‘ular zalvori	249
Sohiba UMAROVA. Navoiy lirikasida iqtibos	255
Durdona ZOHIDOVA. Navoiy lirikasida visol orzusining poetik talqini	257
Salomat MATKARIMOVA. Alisher Navoiy “Bog‘i nazmi shakkaristonidan bir gulqand” sharhi	261
Laylo JO‘RAYEVA. Maqomlarda Alisher Navoiy g‘azallarining qo‘llanilishi	267
Afifa G‘ANIYEVA. Alisher Navoiyning “Bois” radifli orifona g‘azallarida sababiyat va oqibat	273
Qamariddin QANET. “G‘aroyib us-sig‘ar” g‘azallarida qo‘llanilgan qofiyalar badiiyati va muraddaf g‘azallar	282
Mina KARWANY (Afg‘oniston). Lutfiy va Navoiy she‘riyatida husni ta‘lil san‘ati	294
Jamila ISOR (Afg‘oniston). Navoiy va Bobur shi‘riyatida irsoli masal va tamsil san‘atlari	299
IV SHO‘BA. ALISHER NAVOIY: AN‘ANA VA YANGILANISH, ZAMONAVIY ADABIYOTDA BUYUK SHOIR OBRAZI TALQINI PANEL IV. THE PLACE, TRADITION AND RENEWAL OF ALISHER NAVOI'S LITERARY HERITAGE	
Fuzuliy BAYAT (Azərbaycan). Образ Навои в узбекском и среднеазиатском фольклоре	306
Qosimboy MAMUROV, Nargiza TILAKOVA. Navoiy international conference 2022	319
Nizomiddin MURODIY (Xo‘jand). Alisher Navoiyning g‘arbiy Xitoydagi izdoshlari	325
Nusratullo JUMAXO‘JA. "Alisher Navoiy" romanida shoir shaxsiyati va ijtimoiy-adabiy qiyofasining badiiy ifodasi	330
Ilhom G‘ANIYEV. Jaloliddin Rumiy va Alisher Navoiy ijodida taqdir muammosi	334
Baxtiyor FAYZULLOYEV (Xo‘jand). Nodira ijodida Navoiy an‘analari	339
Islomjon YOQUBOV, Go‘zal ATABOYEVA. “Navoiy va rassom Abulxayr” roman dilogiyasining shakliy-uslubiy o‘ziga xosligi	344
Zilola AMONOVA. Nasimiy va Navoiy ijodida tavhid talqini	350
Elchin IBROHIMOV (Azərbaycan). Alishir Nevai'nin türk dünyasında öğrenilmesi Muhakemetü'l lugateyn eserinin türkçe'ye katkıları	354
Abdumurod TILAVOV. Alisher Navoiy xorijlik olimlar nigohida (Turkiyalik olima professor doktor Funda Toprakning “Tasavvufiy va adabiy tomonlari bilan Alisher Navoiy” tadqiqoti haqida)	360
Ahmet AKALIN (Turkiya). Türk Devletleri Teşkilatı “Ali Şir Nevai Uluslararası Ödülü”	363